

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОГО ЖАНРУ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Образотворче мистецтво відіграє важливу роль в ідейному й естетичному вихованні підростаючих поколінь, розвиває в людині творче начало, здатність сприймати й оцінювати прекрасне. Ознайомлення з історією українського мистецтва допомагає краще зрозуміти минуле нашої держави. На сучасному етапі характерною рисою українського образотворчого мистецтва став вільний розвиток всіх стилів і жанрів.

Метою цієї публікації є висвітлення процесу становлення й розвитку історичного жанру в живописі, з'ясування ролі художників у національно-культурному пробудженні українського народу.

Серед робіт, присвячених окремим аспектам проблеми, слід виділити видання за редакцією І. Крип'якевича [8], узагальнюючі дослідження останньої третини ХХ ст., що дозволяють оцінити динаміку розвитку образотворчого мистецтва на рубежі ХІХ – ХХ ст. [7], [10], [14]. З часу проголошення незалежності України ця проблема не залишилася поза увагою дослідників [9], [11], [16], [17], [20], [21]. Однак попри розмаїття існуючої наукової літератури розвиток історичного жанру в українському мистецтві наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. залишається недостатньо вивченим.

Впродовж ХІХ ст. у образотворчому мистецтві простежуються тенденції реалістичного передання дійсності. Чітко окреслились жанри станкового живопису, зокрема історичний. Для художників другої половини ХІХ ст. властиве ставлення до історичної картини як до цілісного художнього організму. Суспільні зрушення, прагнення до національного визволення стимулювали створення картин на теми української історії. Живописці ставили перед собою мету пробудити історичну пам'ять, національну свідомість, утвердити думку про цінність й значимість героїчної історії. У картинах на історичну тематику віддзеркалюються важливі проблеми сучасності, доля країни, народу [9, с. 959]. Історичний жанр в українському живопису другої половини ХІХ і поч. ХХ ст. став дуже багатозначним явищем, викликаним глибокими соціальними причинами, посиленими завдяки зростанню й напруженню визвольної боротьби українського народу.

В українському малярстві на зламі ХІХ – ХХ ст. виник ще один художній напрям – національний. Український стиль у живописі сформувався під впливом національно-культурних традицій, народної творчості, зразків декоративно-прикладного мистецтва, традицій класичного мистецтва, зокрема реалістичного напрямку. Він був представлений різними жанрами (портрет, історичні сюжети, батальні сцени, пейзаж).

У живописі за історичних обставин, зокрема реакційної політики російського самодержавства у ставленні до національних культур народів, що входили до складу Російської імперії, історична тема розроблялася значно менше на відміну від побутового й пейзажного жанрів, та й то переважно учнями Петербурзької Академії мистецтв у майстерні І. Рєпіна (1844-1930). Останній пропонував своїм учням українського походження С. Васильківському, О. Сластіону, М. Самокишу, П. Мартиновичу, Ф. Чуприненку, М. Пимоненку, Івану Шульзі та ін. – обирати для конкурсних робіт сюжети з української історії [22, с. 8]. Здебільшого історична тематика концентрувалася навколо козаччини, прагнучи показати його роль захисника народу, шукаючи аналогії його геройських змагань з подвигами народу в сучасній національно-визвольній боротьбі, крім

тих сюжетів, які не зачіпали імперські підвалини Росії. Художників приваблювала сповнена яскравими прикладами боротьба українського народу з польськими поневолювачами, турками тощо.

Яскраво й талановито втілював у своїх картинах окремі сюжети історії нашого народу І. Репін, який народився в Україні. Мати його була українкою. Він написав відомі картини й етюди на українську тематику, серед яких всесвітньо відоме полотно „Запорожці пишуть листа турецькому султанові” (1878 – 1891 р.). Написанню цієї картини передувала подорож півднем країни в пошуках потрібних живописцю для роботи образів. І. Репін консультувався з видатним українським істориком і етнографом М. Костомаровим, який допомагав йому в розробці маршруту мандрівки, а також з відомим істориком і письменником Д. Яворницьким. Художник вивчав колекцію козацьких старожитностей, що належала В. Тарновському. „Запорожці” стали визначним явищем російського й українського історичного жанрів у живописі й надовго визначили шляхи дальших шукань українських митців у відтворенні історії Запоріжжя. Картина була центром експозиції персональної виставки художника, що відбулася у 1891 р. Її купив імператор Олександр III за 35 тис. крб. [18, с. 313]. На початку 1900-х рр. І. Репін створив ще низку картин на теми української історії „Гайдамаки” (1902), „Мотря Кочубеївна”, „Чорноморська вольниця” (1908), „Останки запорізької фортеці в Покровську”, „Козацькі могили” [8, с. 549-550]. І. Репін мав тісні й дружні стосунки з представниками української інтелігенції, М. Мурашком, Д. Багалієм та ін. – підтримував їх культурні заходи, зокрема, приймав участь у конкурсі на проект пам'ятника Т. Шевченку для Києва (1910 – 1914) [7, с. 139]. Як бачимо, українська тематика проходить через усю творчість великого художника.

Видатний український живописець С. Васильківський (1854-1917), якого по праву вважають одним з фундаторів українського національного стилю в живописі, намалював ряд історичних картин, зокрема „Козачий пікет” (1888), „Сутичка запорожців із татарами” (1892), „Козаки в степу” (бл. 1905), „Чумацький Ромоданівський шлях” (1902), „Запорожець на розвідці”, „Похід козаків” – обидва полотна датовані 1917 р., картини за мотивами народних пісень „Огляд Петром I Харківської фортеці у 1707 р.”, „Три брати” [14, с. 117]. Пейзаж у творчості С. Васильківського органічно поєднаний з історичними сюжетами з козацької минувшини. Його творчість відіграла значну роль у становленні історичного жанру в образотворчому мистецтві. Своїми картинами С. Васильківський зарекомендував себе як художник, що глибоко відчуває та тонко відтворює образи героїчного минулого українського народу. Тому цілком закономірно йому було доручено художнє оздоблення будинку Полтавського земства (архітектор В. Кричевський), де він виконав три композиції – „Чумацький Ромоданівський шлях”, „Козак Голота” й „Обрання полковником Мартина Пушкаря” [7, с. 140].

Нахил до української історії, до відтворення національних особливостей народного життя властивий був художнику і етнографу О. Сластіону (1855-1933). Впродовж 1883 – 1886 рр. він працював над серією ілюстрацій до „Гайдамаків” Т. Шевченка, робив замальовки пам'яток української старовини, створив галерею портретів кобзарів. Серед його полотен на історичну тематику – „Проводи на Січ” (1898), „Миргород” (1901). О. Сластіон мав задум виконати також серію ілюстрацій до історичних пісень та народних дум. Відома одна з таких його ілюстрацій – „Дума про смерть козака-бандуриста” (1897 р.) [4, с. 774].

Національно-визвольній боротьбі українського народу під проводом Б. Хмельницького присвячена картина М. Самокиша (1860 – 1944) „Запорожці обідають” (1917), на якій зображено козаків біля столу в садку. Поруч до дерева прив'язано їхніх

коней. Як бачимо, художнику було притаманне висвітлення особливостей життя українців на побутовому рівні.

Майстер реалістичного жанрового живопису М. Пимоненко (1862-1912) відомий тим, що він один із перших в українському живописі зумів поєднати побутовий жанр з поетичним національним пейзажем, присвятивши історичній темі такі полотна, як „У похід” за піснею „За світ встали козаченьки” та „Повернення з походу”. Добре знання побуту українського народу, тонке відчуття його етнографічних особливостей і багатого пісенного фольклору зумовили національний колорит і задушевність цих полотен, складних і нешаблонних за композицією, з поетичним відтворення стану природи [14, с. 117].

Засновник приватної Київської художньої школи, що відіграла важливу роль у розвитку національного образотворчого мистецтва і художньої освіти в Україні М. Мурашко (1844 – 1909) – автор портретів відомих постатей в історії Т. Шевченка, П. Могили та ін., картин „Дніпро”, „Над Дніпром” (останнє десятиліття XIX ст.). Його учнями були племінник О. Мурашко (1875 – 1919), внучатий племінник Т. Шевченка Ф. Красицький (1873 – 1944), І. Їжакевич (1864 – 1962) та ін. О. Мурашко і Ф. Красицький були учнями М. Мурашка, а також вчилися у майстерні видатного майстра І. Рєпіна в Петербурзькій академії мистецтв. Вплив Рєпіна і його картини „Запорожці” на учнів його майстерні був такий значний, що навіть ті з них, які потім ніколи не вдавалися до історії, написали конкурсні твори саме на історичні сюжети. Так, О. Мурашко присвятив козацькій добі картину „Похорон кошового” (1900), за яку одержав звання художника, Ф. Красицький – „Гість із Запоріжжя” (1901), в якій відбилосся чудове знання художником народного побуту і його повага до козацької давнини. До того ж, Ф. Красицький – автор численних графічних і живописних портретів Т. Шевченка [2, с. 518].

Такі художники, як О. Слєпін, М. Самокиш, П. Пимоненко, М. та О. Мурашки, розробляючи теми з життя народу, наснажувалися ідеями боротьби за національне визволення України.

Над відображенням історичного минулого українського народу багато і плідно працював І. Їжакевич (учень М. Мурашка), який створив ряд картин на історичну тематику періоду Київської Русі – „Кий, Щек, Хорив і сестра Либідь” (1907), „Онуфріївська вежа”, „Аскольдова могила”, „Спас на Берестові”, „Володимирська гірка” [10, с. 308, 311, 312].

На межі XIX – початку XX ст. простежується процес посилення уваги до історичного минулого України й відповідно історична картина стає оригінальним художнім явищем українського образотворчого мистецтва. Високохудожніми творами на історичні теми збагатили український живопис М. Івасюк, П. Чирко, Г. Крушевський, Ілля Шульга, Іван Шульга, Ф. Чуприненко, П. Холодний Старший та ін.

М. Івасюк (1865-1937) – автор картин на історичні теми, серед яких „Б. Хмельницький під Зборовом” (1893), „Битва під Хотиним” (1903), „В’їзд Б. Хмельницького до Києва” (1912). Ряд творів на історичні теми належать П. Чиркові, який здобув художню освіту в Київській малювальній школі М. Мурашка та Петербурзькій академії мистецтв. Художник написав велике полотно „Смерть Мазепи у Бендерах”, у якому зобразив останні дні життя славного гетьмана України (1910-ті роки). Пензлю П. Чирка належать картини „Запорожець” і „Бандурист”, а Іллі Шульзі (1878 – 1938) – полотна „Козацька розвідка на селі” (1910-ті роки), „Українські повстанці” (1913). Іван Шульга (1889-1956) написав картини „Козаки пішли” (1909) та „Похід запорожців”; Ф. Чуприненко – „У похід збираються” (1906), „Через Ненаситецький поріг на Січ” (1910). Новий напрям у розвитку історичної картини започаткував П. Холодний Старший (1876-1930), який спробував відтворити історію Київської Русі у полотнах „Княжий город”, „Похід князя Ігоря на

половців”, „Похід Ігоря на Царгород”, „Князь Галич” та ін. [9, с. 967-968].

Творчість вище названих художників слугувала зміцненню позицій реалістичного мистецтва, стала суттєвим внеском у скарбницю національної демократичної культури. Історична тема в їх працях виокремлюється у самостійний жанр. Картини на теми з історії України відрізнялися тонким колоритом, проникнуті любов'ю до народу, шаною до його побуту, традицій і звичаїв героїчного минулого. Незважаючи на те, що у процесі творчої праці майстрів надихали ідеї і кращі полотна західноєвропейського малярства, їх творам притаманне національне забарвлення, зокрема у побутовій та історичній тематиці. Творчість українських художників сприяла пробудженню національної свідомості народу, залучення його синів і дочок до боротьби за національно-культурне відродження в Україні, що стали етапними в розвитку українського живопису у наступні десятиліття, вони виховали чимало майстрів, які успадкували відданість реалізму й фахову майстерність.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Александрович В. Малоросійська сторінка історії козацького портрету // Пам'ятки історії. – 2005. – № 3-11. – С. 185-189.
2. Васильківський С.І. Видатний український художник пейзажист XIX – початку XX ст. – К., 1955.
3. Грушевський М. Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.– Т.2. Серія „Суспільно-політичні твори (1907-1914). – Львів, 2002.
4. Довідник з історії України (А-Я) / За заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – К., 2002.
5. Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.Смолій (голова) та ін. – Т. 1. – А-В.– К, 2005.
6. История украинской ССР: В 10 т. – К., 1983. – Т.5 Украина в период империализма (Начало XX в.).
7. Історія українського мистецтва: В 6 т. / Голов. ред. колегія: М.П.Бажан (гол. ред.) та ін.– Т. 4. Кн. 2.: Мистецтво 2 пол. XIX - XX ст. – К., 1970.
8. Історія української культури / За загал. ред. І.Крип'якевича. – 3-те вид., стереотип. – К., 2000.
9. Історія української культури: У 5 т. – Т.4. Кн. 2. Українська культура XIX століття. – К., 2005.
10. Кризь віки. Київ в образотворчому мистецтві XII – XX століть. Альбом / Ю.В. Белічко, Ю.П. Підгора (Авт. упоряд.). – К., 1982.
11. Кравич Д., Овсійчук В., Черепанова С. Українське мистецтво: Навчальний посібник: У 3 ч. –Ч. 3. – Львів, 2005.
12. Лобановський Б., Говдя П. Українське мистецтво другої половини XIX – початку XX ст. – К., 1989.
13. Лумковський Г.К. З української художньої спадщини. – К., 2004.
14. Нельговський Ю., Степовик Д., Членова Л. Українське мистецтво (від найдавніших часів до початку XX століття). – К., 1976.
15. Огієвська І.В. Сергій Іванович Васильківський. – К., 1980.
16. Попович М. Нарис історії культури України. – К., 1999.
17. Рудницька О.П. Українське мистецтво у полікультурному просторі: Навч. посібник. – К., 2000.
18. 100 найвідоміших українців / Гнатюк М., Громовенко Л., Ламонова О. та ін. – К., 2002.
19. Українська культура: Лекції за ред. Д.Антоновича / Упор. С.Ульяновська. – К., 1993.
20. Українська культура: історія та сучасність: Навчальний посібник / За ред. С.Черепанова. – Львів, 1994.

21. Українська художня культура: Навчальний посібник / За ред. І.Ляшенка. – К., 1996.
22. Український живопис: Сто вибраних творів: Альбом / Авт.-упоряд. Ю.Белічко. – К., 1989.

А н н о т а ц и я

Исследуется развитие исторического жанра в изобразительном искусстве Украины в конце XIX – начала XX в.

Олена Половна-Васильєва

**ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНОГО ОДЯГУ КРИВОРІЖЖЯ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРИВОРІЗЬКОГО
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)**

Дана праця присвячена вивченню народного одягу Криворіжжя. В останні десятиліття ХХ ст. зростає увага до регіональних досліджень окремих галузей традиційно-побутової культури нашого народу, що дає змогу встановити локальні особливості об'єкта, а також їх залежність від історичних зв'язків з іншими народами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми свідчить про те, що у вітчизняній науці вона не знайшла належного висвітлення. Для розкриття теми ми скористалися науковими дослідженнями таких вчених, як Ніколаєва Т., Булгакова-Ситник Л., Волков Ф., Кара-Васильєва Т., Кулинич-Стахурська О., Сидорович С.

Метою даної розвідки характеристика народного одягу Криворіжжя, його специфічних ознак та спільних національних рис у контексті традиційної української вишивки.

Територія сучасного Криворіжжя була заселена ще за часів зрубної культури (1 тис. до н.е.) племенами, які залишили по собі більше 100 пам'яток. Вони свідчать про те, що ця територія була важливим центром стародавньої металургії. Як відомо, з VIII ст. до н. е. виникають перші залізодобувні рудні Криворіжжя. У скіфських курганах знайдено безліч дорогоцінних прикрас, коштовної зброї та посуду [6. 11]. За доби козацтва ця територія теж була заселена, про що свідчать зимівники, слободи, хутори... Кінець XVIII ст. характеризується безліччю історичних подій, які вплинули на культурне життя людей. Зміни торкнулися всього, в тому числі й такого важливого аспекту як одяг.

Слід зауважити, що протягом еволюції людства узагальнювалися різноманітні форми, типи, та види одягу певним чином і на основі цього виникла їх класифікація. Сучасна дослідниця Т.Ніколаєва класифікує одяг людини за статтю – чоловічий і жіночий, а також за віком. Наприклад, дівоче, вбрання молодниць та літніх жінок. З огляду на певні умови проживання людей була створена велика кількість видів одягу та різноманітності його форм [10. 30]

Першою можна виділити групу натільного одягу. До цього виду вбрання належить сорочка як чоловіча, так і жіноча. До речі, сорочка – основна складова частина чоловічого і жіночого вбрання майже всіх народів Європи. Існують загальнослов'янські терміни на означення сорочки: рубаха, сорочка, кошуля. Серби та хорвати називають сорочку кошулею [5. 218].

У Криворізькому історико-краєзнавчому музеї (далі КІКМ) зберігаються жіночі та чоловічі сорочки, характерні за кроєм та стилем для Південної України, який сформувався внаслідок певних чинників. З огляду на загальноісторичну картину територія сучасного